

**VLOGA IN POMEN NARODNIH MANJŠIN V
ČEZMEJNEM SODELOVANJU
PRIMER MANJŠIN V SLOVENIJI IN SLOVENCEV
V SOSEDNIH DRŽAVAH**

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF ETHNIC MINORITIES IN CROSS-BORDER COOPERATION. THE CASES OF MINORITIES IN SLOVENIA AND SLOVENES IN THE NEIGHBOURING COUNTRIES

The paper deals on the functions of minority population in border areas. They used to be - more or less - a conflict potential in the past. Through the last decades they changed into initiators and actors in playing visible role in various forms of crossborder cooperation. The contribution brought some examples of "bridging" role of minorities in Slovenia and slovenian minorities in neighbouring countries. Further, the paper is analysing the special needs and conditions necessary for improve the bounding role of minorities in border areas.

Keywords: minorities, crossborder cooperation, ethnic question, Slovenia, political geography

Prispevek obravnava funkcije manjšinskega prebivalstva na obmejnih območjih. Od pretežno konfliktnega potenciala v preteklosti so se mnoge manjšinske skupnosti razvile v pobudnike in nosilce različnih oblik čezmejnega sodelovanja. Prispevek na primeru manjšin v Sloveniji in Slovencev v sosednjih državah analizira pogoje njihove povezovalne vloge in jih ilustrira z nekaj primeri.

Ključne besede: manjšine, čezmejno sodelovanje, narodno vprašanje, Slovenija, politična geografija

UVOD

Kulturna karta Evrope je bila vedno izziv: v preteklosti zaradi želje nacionalnih ideologij po etničnem poenotenju državnih ozemelj, danes pa zaradi strahu pred premočnimi trendi globalizacije, ki sili v svetovni uniformizem. V tej luči so bile narodne manjšine sprva predmet meddržavnih spopadov, nato so postale predmet političnega in strateškega trgovanja, dokler se niso v jeku evropskih integracijskih procesov naposled profilirale kot pomemben vezni element meddržavnih in medregionalnih odnosov. Manjšine so zaradi modernih procesov in tokov – pa nikakor ne po svoji krivdi ali zaslugi – postale svojevrsten politični in kulturni anahronizem sodobnega evropskega trenutka. Po eni strani so spričo prizadevanj po razglašanju pomena pestrega evropskega etničnega in kulturnega zemljevida na deklarativni ravni ter na ravni meddržavnih odnosov visoko vrednotene, po drugi strani pa zaradi povečane mednarodne komunikativnosti, mobilnosti in medetnične pomešanosti praktično zanemarjene. Manjšine se torej nahajajo v precepu med političnim in kulturnim, normativnim in funkcionalnim, teoretičnim in praktičnim. Pri tem je treba posebej podčrtati tudi čedalje večjo pozornost do različnih imigrantskih skupin; te s tretjo in že tudi četrto generacijo, ki biva v evropskih nacionalnih državah, korenito spreminja podobo evropske družbe. Tembolj smo se torej upravičeni spraševati: kakšna je vloga manjšin v novem evropskem komunikacijskem kontekstu? O pomenu in vlogi manjšin se odpirajo predvsem tri smeri razmišljanja:

- manjšine (avtohtone) kot diplomatski ostanek razmejitvenih procesov oziroma nove (imigrantske) etnične skupnosti kot rezultat selitvenih tokov v zadnjem stoletju;
- manjšine kot predmet političnih kalkulacij in
- manjšine kot človeški razvojni potencial perifernih obmejnih območij.

Slovenija je država z enim najvišjih manjšinskih standardov, tako na normativni kakor na praktični ravni. Manjšinsko vprašanje je bilo v slovenskem prostoru vselej vitalnega pomena tudi zaradi razmeroma znatnega števila pripadnikov slovenskega naroda in kulture zunaj Slovenije ter nenazadnje tudi zgodovinske usode življenja na etničnem stiku. Ta senzibilnost, poudarjena še z dejstvom, da sodijo Slovenci med manj številčne evropske narode, se je odrazila tudi v skrbi za manjšine na lastnem ozemlju ter za slovenske manjšine v sosednjih državah.

Namen prispevka je prikazati spreminjajočo se vlogo narodnih manjšin in etničnih skupnosti v Sloveniji in Slovencev v sosednjih državah, opredeliti dejavnike razvoja manjšin v obmejnih območjih ter kritično opozoriti na procese,

probleme in razvojne dileme, s katerimi se srečujejo manjšine v slovenskem prostoru in tudi v Evropi nasploh.

SPREMENJENE RAZMERE BISTVENO VPLIVAJO NA VLOGO IN POLOŽAJ MANJŠIN

Položaj manjšin in predvsem njihova funkcija v prostoru in družbi doživljata v obdobju po letu 1990 nagle, velike in celo radikalne spremembe. Današnji položaj in predvsem funkcija manjšin sta odvisna od vrste procesov v evropskem prostoru. To so predvsem pojavi, ki sledijo trem dominantnim tokovom: procesu evropske integracije v političnem, procesu globalizacije v ekonomskem in kulturnem ter procesu informatizacije v tehnično-tehnološkem smislu.

Proces evropske integracije in širitev Evropske unije sta poenostavila in zato tudi povečala čezmejno komunikacijo in medregionalno sodelovanje. Povečujeta se mednarodna mobilnost in komunikativnost. Oblikuje se odprt evropski trg dela s svobodnim pretokom delovne sile in čedalje bolj enovit komunikacijski prostor. Manjšinsko prebivalstvo se je pri tem izkazalo kot pomemben vzpodbujevalec in nosilec različnih aktivnosti. V nekaterih primerih (ki jih bomo pozneje še podrobneje opredelili) so pripadniki manjšin, njihove organizacije in institucije imeli nezamenljivo vlogo "mostu" v smislu povezovalca med regijami, državami in narodi. Manjšinstvo je postalo konkurenčna prednost in ekonomska kategorija.¹ Enoten evropski ekonomski in v čedalje večji meri tudi komunikacijski prostor je zaradi pospešene mobilnosti prebivalstva in poenotenja standardov in norm čedalje bolj prepoznaven in enovit, zato pa tembolj pripraven za vzpostavljanje stikov. Kmalu morda ne bo več treba imeti dobrih lokalnih poznavalcev situacij – "mostovi" bodo vzpostavljeni.

Informacijska tehnologija je bistveno pospešila hitrost, obseg in kvaliteto prenosa informacij in posredno vplivala na tehnologijo proizvodnje, storitev, upravljanja, izobraževanja, zabave ipd. Povečala se je medsebojna dosegljivost na velike razdalje in s tem tudi medsebojna komunikacija. Oblikovanje in ohranjanje skupnosti je postalo v večji meri odvisno od volje, hotenja in tudi znanja posameznika.

Posebne pozornosti je vreden tudi proces globalizacije, ki se manifestira v svetovni soodvisnosti gospodarskih, političnih in kulturnih tokov (in še drugih, a tu ne omenjamo vseh). Zdi se, da se ta tok zaradi svoje pretežno angleške jezikovne

* * *

¹ Pri tem nikakor ne smemo prezreti še dokaj številnih primerov, ko so manjšine še vedno opazen del diplomatsko-političnih kalkulacij tako za potrebe notranjih politik kakor (zlasti še) bilateralnih odnosov. Dejansko imamo v Evropi vse oblike usode in pomena manjšinstva: od etnicidno naravnanih prek ignorance in dnevno-političnih manipulacij do lepih primerov povezovalne vloge.

in "zahodne" (ali tudi ameriške) kulturne podobe od mozaične kulturno-jezikovne karte starega kontinenta še najbolj razlikuje. Prinaša namreč svetovno preprostost in univerzalnost. Vendar je pomembneje opozoriti na nekatere druge spremembe, ki so zaradi globalne soodvisnosti nastopile oziroma nastopajo tudi v evropskem prostoru. S tem mislim zlasti na spremembe strukture in statusa nacionalne države; te že imajo in bodo imele v prihodnosti še večji pomen. S prenosom nekaterih pristojnosti na "evropsko" raven ali pa na raven nižjih administrativnih enot se model zaščitniške socialne države umika svobodni konkurenci. Kmalu bomo lahko rekli, da "socialne države", kot smo jo poznali in jo tudi zagovarjali kot koncept, ni več. Za posameznika in tudi skupine bo imel državni aparat manj pristojnosti in moči. Zato so tudi manjšine v čedalje večjem obsegu "na trgu".

Ob tem je treba opozoriti na spremembe, ki jih doživlja evropski in z njim tudi slovenski prostor. Kaj to pomeni za narodne manjšine, ki so si v desetletjih izborile (na različne načine) določeno raven pravnega varstva, javne institucije, šolski sistem, organizacijsko shemo in niz različnih vzpodbud? Predvsem bo treba skrbno pretehtati prednosti in slabosti normativnega in funkcionalnega varstva manjšin, pri čemer slednje še posebej poudarja vlogo manjšin, njihovih posameznih pripadnikov ter njihovih organizacij in institucij v konkurenci odprtega evropskega prostora.

IZKUŠNJE MANJŠIN V SLOVENIJI IN SOSEDSTVU

Etnična struktura prebivalstva današnjega slovenskega ozemlja je rezultat večstoletnih zgodovinskih procesov, ki so v vojnah, z gospodarskim in prostorskim razvojem, številnimi političnimi spremembami in selitvami oblikovali podobo slovenske kulturne pokrajine, določili njene meje in načrtali tudi temeljne poteze njene etnične podobe. Vključenost v habsburško monarhijo je utrjevala položaj in številčnost prebivalstva nemškega jezika, posebno med naraščajočim slojem državnih uslužbencev, plemstva, vojske, obrtnikov, rudarjev ter trgovcev. Germanizacija je bila zato spontan proces jezikovne standardizacije v mestnih in tržnih okoljih, ker so zaradi življenjskega in delovnega načina ter določene kulturne ravni večinoma uporabljali nemški jezik. Nekaj pa je bilo tudi priseljevanja iz nemških dežel, npr. rudarjev v rudnike ter kmečke prisilne kolonizacije. Na ta način so nastali nekateri nemški "jezikovni otoki" (Božič 1980, 24–29). V Slovenski Istri so imela obalna mesta od rimske dobe staro in neprekinjeno tradicijo urbane kontinuitete in so se zaradi politične, gospodarske in kulturne povezanosti z Beneško republiko zadrževala kot pretežno romanska, čeprav so nenehno doživljala doseljevanje okoliškega slovenskega prebivalstva (Enciklopedija Slovenije

4, 1990). Poleg naštetih so bili v slovenskem prostoru prisotni še drugi (Judje, Čehi, Madžari, Italijani, Grki in drugi).

Ob zadnjem popisu v Avstro-Ogrski leta 1910 so na današnjem slovenskem državnem ozemlju našteali poleg dobrih 82 odstotkov Slovencev skoraj 10 odstotkov Nemcev, 2 odstotka Italijanov in 1,5 odstotka Madžarov. Na današnjem območju avtohtone poselitve slovenskih manjšin v sosednjih državah pa je 110.000 Slovencev živelo v Avstriji, 120.000 v Italiji in okrog 6.000 na Madžarskem. Obenem je bilo to tudi obdobje velikega slovenskega eksodusa, ko se je med letoma 1870–1914 s slovenskega ozemlja odselilo v evropske in predvsem čezmorske dežele skoraj pol milijona ljudi. Ta sestava se je pričela hitro spreminjati po razpadu monarhije, ko je nemško in madžarsko prebivalstvo – prej kot večinsko prebivalstvo v monarhiji – v slovanski državi postalo manjšina. Število zlasti Nemcev je naglo nazadovalo in od predvojnih 106.000 jih je bilo leta 1921 le še 42.000, deset let pozneje pa okrog 29.000. Število Madžarov je nazadovalo počasneje. Obe skupnosti sta nazadovali deloma zaradi odseljavanja, še bolj pa zaradi stvarnega ali zgolj “statističnega” spreminjanja identitete. Nasprotno pa se je število Italijanov povečevalo, ker je Italija po Rapalski pogodbi kot posledici britansko-italijanskega Londonskega sporazuma zasedla zahodne predele Slovenije. Od tod so se precej množično odseljevali Slovenci, ki so bežali pred agresivno fašistično upravo Mussolinijeve Italije, deloma pa so jih celo nasilno razseljevali. Odselilo se jih je vsaj 40.000. Število pripadnikov slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem je hitro in močno nazadovalo zaradi nasilnih ukrepov avstrijskih oblasti; leta 1923 so jih našteali okrog 35.000, nacistični popis pa jih je leta 1939 ugotovil 42.000 (Sienčnik 1987). Zmanjševalo se je tudi število Slovencev na Madžarskem. Radikalne spremembe so sledile zlasti med drugo svetovno vojno in v desetletju po njej. Nad 20.000 Slovencev se je kot beguncev in razseljenih oseb naselilo v različnih državah (največ v Argentini, Kanadi, Avstraliji, ZDA). Že med vojno so Italijani deportirali kočevske Nemce (okrog 15.000) na območje medvojnega tretjega rajha v Posavje, od koder so izselili Slovence (s svojega dela okupiranega ozemlja nad 40.000) (Ferenc 1968), po vojni pa se je praktično zaradi strahu pred represalijami ter zaradi deportacij s slovenskega ozemlja umaknilo skoraj celotno nemško prebivalstvo (Karner 1997, 56–71; Nečak 1994, 444–448), v desetletju po drugi svetovni vojni pa zaradi močne italijanske propagande na eni ter slabih gospodarskih izgledov na drugi strani v slovenskem delu Istre tudi večina Italijanov (okrog 22.000). Slovenija je tako postala etnično dokaj homogena (leta 1948 je v njej živelo okrog 97 odstotkov slovenskega prebivalstva). Vendar ne za dolgo. Čeprav se je odseljavanje, začasno in stalno, slovenskega prebivalstva predvsem iz ekonomskih razlogov nadaljevalo tudi po drugi svetovni vojni (nad 30.000), je po nagli industrializaciji in družbeni modernizaciji število priseljenih preseglo število odseljenih. Slovenija je postala imigracijska država in družba z vsemi značilnimi pote-

zami družbenih odnosov in procesov (Genorio 1993). Ob tem se je povečevalo tudi število pripadnikov drugih jugoslovanskih narodov. Leta 1991 je bilo v Sloveniji 88 odstotkov Slovencev, leta 2001 pa 83.² Tako je danes v Sloveniji³ nad 50.000 Hrvatov, okrog 45.000 Srbov, 40.000 Bošnjakov in Muslimanov, 6.000 Albancev; med avtohtonimi skupnostmi pa okrog 10.000 Madžarov, skoraj toliko Romov in okrog 3.000 Italijanov; te tri skupnosti so deležne tudi posebnega manjšinskega varstva (Nacionalni Atlas Slovenije 2000; Klemenčič 1990). V devetdesetih letih se je pričelo povečevati tudi število priseljencev iz neevropskih držav: predvsem iz Kitajske, Indije, Pakistana ipd. Čeprav gre za še dokaj skromno število, je trend naraščanja zelo izrazit.

Na območjih avtohtone poselitve slovenskih manjšin v sosednjih državah manjšinske skupnosti ves čas številčno nazadujejo – v prvi vrsti zaradi asimilacije, deloma pa tudi zaradi odseljavanja iz perifernih podeželskih in obmejnih območij. Zato je značilna prostorska širitev območja poselitve hkrati s številčnim zmanjševanjem manjšinskih skupnosti in nazadovanjem njihovega relativnega števila na območjih avtohtone – tradicionalne poselitve. Tako se je poselitveni prostor Slovencev v Italiji v prehodu iz agrarne v industrijsko družbo precej razširil na Furlansko nižino; tam sedaj prebiva že okrog 10 odstotkov celotne slovenske manjšinske populacije v Italiji (Bufon 1992; Zupančič 1998). Na avstrijskem Koroškem je prišlo do podobnih trendov urbanizacije in pozneje suburbanizacije; ti trendi so spremenili tradicionalni poselitveni koncept slovenske manjšine iz prevladujočega kmečkega in podeželskega v urbanega in suburbanega. To dvojno tranzicijo je manjšina plačala z visoko stopnjo statistične in tudi dejanske asimilacije (Zupančič 1999). Dejansko sedaj znaten del manjšine zaradi povsem logičnih iskanj izobraževalnih in delovnih mest živi v velikih mestih, tudi daleč od izvornih območij poselitve.

Prizadevanje za reševanje problemov manjšin, tako manjšin v Sloveniji kakor slovenskih manjšin v sosednjih državah, je bila neke vrste konstanta v notranji in zunanji politiki Slovenije. Tako so bili že v povojnem obdobju socialistične Jugoslavije – in čeprav še v jeku druge svetovne vojne in njenih posledic – zgrajeni temelji manjšinskega varstva. Tako sta (seveda skladno z izhodišči diplomatskih dosežkov med Jugoslavijo in sosednjima Italijo in Madžarsko) madžarska in italijanska manjšina dobili pravno varstvo, ki pa je bilo v Sloveniji na bistveno višji ravni kakor na Hrvaškem in v Srbiji, še posebej, če upoštevamo dokaj skromno število

* * *

² Glej opombo 1.

³ Ob popisu 2002 so našli 2.258 Italijanov, 6.243 Madžarov, 3.246 Romov, 499 Nemcev, 181 Avstrijcev, 28 Judov, 6.186 Albancev, 2.667 Črnogorcev, 3.972 Makedoncev, 38.964 Srbov, 35.642 Hrvatov, 10.467 Muslimanov, 21.542 Bošnjakov, 8.062 Bosancev ter še vrsto drugih, zelo maloštevilčnih skupnosti; skupaj nad 30 različnih narodov.

pripadnikov. Slovenija je po osamosvojitvi pravne standarde celo povečala, ne glede na to, da je položaj Slovencev v Italiji in na Madžarskem pravno in dejansko bistveno slabši. Slovenija se torej ni držala načela recipročnosti. Manjšinsko varstvo obsega več ravni in področij, ključne pa so:

- 1.) predstavniška: zagotovljeni mandati v parlamentu in zagotovljena mesta svetnikov v občinah; na podlagi posebne – dodatne volilne pravice (vsak pripadnik manjšine ima ob volitvah dva glasova);
- 2.) dvojezičnost: na območju tradicionalne poselitve dosledna dvojezična topografija ter dvojezičnost v uradnih ustanovah ter v dokumentih;
- 3.) šolska: italijanske in dvojezične slovensko-madžarske osnovne in srednje šole na območju avtohtone poselitve;
- 4.) medijska: popolna finančna podpora manjšinskim časopisom, radijskim hišam, televiziji (Italijani) oziroma TV-oddajam (Madžari);
- 5.) kulturni: manjšinskim kulturnim organizacijam je namenjen poseben fond državnih sredstev;
- 6.) gospodarski: razpolagajo z omejeno finančno podporo, izrecno namenjeno podjetništvu iz vrst manjšine (Komac, Zupančič, Winkler 1999).

Čeprav se opisane postavke dosledno izvajajo, pestijo obe manjšini precejšnje težave, ki izhajajo iz njihove maloštevilčnosti in perifernosti poselitvenega prostora. Manjšine delijo usodo celotnega območja in zlasti položaj Madžarov, naseljenih vzdolž slovensko-madžarske meje, je bil zaradi strukturnih težav tega demografsko ogroženega območja dokaj slab, manjšina pa se je neprestano zmanjševala zaradi odseljevanja mladih. Avtohtono skupnost Romov, ki je prav tako deležna posebne skrbi države, tarejo druge težave, predvsem socialnoekonomske narave. Kljub precejšnjim naporom so še vedno marginalna skupnost. Druge skupine prebivalstva, bodisi maloštevilčni nemška oziroma avstrijska ter judovska skupnost ter mnogo številčnejše skupnosti narodov nekdanje Jugoslavije, ki so nastale z doseljevanjem večinoma od šestdesetih let 20. stoletja, nimajo posebnih manjšinskih pravic tako kot Italijani in Madžari. Vendar jim ustava in zakoni omogočajo izvrševanje interesov zlasti na področju kulturne artikulacije in ustvarjanja. Slovenski kulturni, komunikacijski in medijski prostor je dokaj odprt in možnosti na primer pretoka informacij v tujih jezikih so prek televizijskega kabelskega omrežja dokaj velike.

VLOGA MANJŠIN DANES: PODROČJA, POGOJI IN POMEN NARODNIH SKUPNOSTI V ODPRTEM EVROPSKEM PROSTORU

V obdobju klasičnega razvoja evropskih nacionalnih držav v 19. in 20. stoletju so bile narodne manjšine neželen pojav zlasti perifernih območij. Vojaško in diplomatsko osvojeni teritoriji so bili pogosto naseljeni s pripadniki manjšin, ki so se jih skušale oblasti na različne načine znebiti ali pa jih vsaj močno zmanjšati – manjšine so bile predmet spora. Čeprav je izrecno varstvo manjšin že obstajalo, je bil njegov učinek zelo skromen. Meje so bile varovane, manjšine pa vedno objekt asimilacijskih prizadevanj. Čeprav se je negativen odnos do narodnih manjšin obdržal tudi v razvitih in demokratičnih državah Evrope, se je v splošnem zavedanje o pomenu in vlogi manjšin v obmejnih območjih bistveno spremenilo. Na deklarativni (in žal nič več) ravni je manjšinam odmerjena velika pozornost, medtem ko je dodeljevanje in uresničevanje posebnih pravic pripadnikom narodnih manjšin ostalo notranja zadeva držav ter predmet bilateralnih meddržavnih odnosov. To vlogo so manjšine obdržale praktično do danes; tudi v pogajalskih procesih so bila manjšinska vprašanja razmeroma pogosta tema predpristopnih pogajanj med starimi članicami in kandidatkami. Tudi Slovenija ima takšno izkušnjo.

Z odpiranjem meja in povečevanjem čezmejnega sodelovanja so manjšine pridobile nekatere povsem stvarne priložnosti. Ker so pripadniki manjšin ponavadi dvojezični, poznajo pravni in ekonomski sistem, navade, mentaliteto in različne posebnosti ter lažje vzpostavljajo stike na obeh straneh meje, so se zelo hitro izkazali ne le kot nosilci, temveč tudi kot vzpodbujevalci čezmejnega sodelovanja. Tako se je posebej na slovenski zahodni meji (z Italijo) po sprejemu in ratifikaciji Osimskih sporazumov, ki so dopuščali obmejnemu prebivalstvu pogostejše prečkanje državne meje in različne oblike gospodarskega delovanja, razvila ena najbolj dinamičnih mej z visoko pogostnostjo prehodov in številnimi gospodarskimi učinki. Obmejno območje je prenehalo biti periferija (Klemenčič 1990). Sodelovanje, ki se je pričelo na področju politike in kulture, je prehajalo na področje gospodarstva. Za kmetijske proizvode so se iskale nove tržne poti in načini trženja, izboljševala se je tehnologija pridelave. Iskali so optimalne lokacije industrijskih podjetij, pričelo se je sodelovanje na področju industrijske in maloindustrijske proizvodnje ter obrti. Mogočen napredek sta zabeležili zlasti trgovina (množični čezmejni nakupi) in pozneje širitev trgovske mreže, kakor tudi storitve nasploh. Na slovenski strani je na podlagi močnega čezmejnega prometa nastala vrsta servisnih podjetij ter t. i. zabavna industrija z verigo igralnic. Temu so sledile zavarovalnice in močan razmah bančništva, čeprav so bili zlasti Slovenci v Italiji ekonomsko močni prav zaradi bančništva. Podobno so koroški Slovenci razvili močno drobno podjetništvo, zadružništvo in tudi bančni sektor. Veliko vlogo ima tudi kmetijstvo na podeželju. Pripadniki slovenskih manjšin in v nekaj manjši meri tudi Italijani v Slovenski Istri so tako pomembno prispevali k uveljavljanju avstrij-

skih in italijanskih podjetij v slovenskem prostoru. Danes so v ospredju zahtevne storitve in širitev podjetij, ki so se uspela uveljaviti v Sloveniji, v druge države Jugovzhodne Evrope. V tem je videti vlogo manjšin predvsem v vlogi "mostu" (Zupančič 2003).

Pri tem povezovanju tuji partnerji naletijo na prebivalce Slovenije, ki izhajajo iz območja nekdanje Jugoslavije, dobro poznajo podrobnosti poslovanja s temi območji in imajo tudi sorodstvene, prijateljske in druge stike. Druga generacija – potomci priseljencev – ima večinoma tudi že ustrezne kvalifikacije in lahko prevzema najzahtevnejše manipulacije. Toda tudi slovensko prebivalstvo ima zaradi izkušenj najmanj treh do štirih generacij, ki so živele v jugoslovanski državi, dovolj izkušenj za prevzem podobnih funkcij.

Možne funkcije pripadnikov manjšin v obmejnem prostoru:

- so iniciatorji in nosilci čezmejne kulturne izmenjave;
- lahko nastopajo kot blažilci meddržavnih odnosov;
- zaradi dvojezičnosti in dvokulturnosti imajo večje uspehe v trgovinskih dejavnostih;
- spodbujajo čezmejno delovno sodelovanje in izmenjavo izkušenj;
- so iniciatorji in nosilci gospodarske propagande; delajo v okviru različnih predstavništev
- imajo pomembno vlogo pri prevajalskih službah in pri sporazumevanju nasploh;
- so organizatorji srečanj in prireditev, ki imajo sproščujoč in družabno-povezovalec značaj;
- dobro izkoriščajo svoje lokalne potenciale (bolje od večinskega prebivalstva);
- pripravljajo čezmejne stike na ravni zahtevnejših odnosov, posebej na področju storitev (na primer bančništva, zavarovalništva, svetovanja, pravnih zadev);
- so iniciatorji, nosilci in ocenjevalci ter končno tudi porabniki čezmejnih programov in projektov.

Če hočejo pripadniki narodnih manjšin opravljati različne povezovalne vloge, morajo izpolnjevati določene zahteve. Potrebne lastnosti pripadnikov manjšin za uspešnost čezmejnega sodelovanja so predvsem:

- poznavanje dveh (ali več) jezikov in kultur;
- poznavanje obmejnega prostora in ljudi na obeh straneh meje;

- poznavanje pravnih, gospodarskih, družbenih in političnih značilnosti obeh območij in družb;
- poznavanje mentalitete in kulture prebivalstva;
- imajo vrsto stikov na različnih področjih in ravneh s prebivalci na drugi strani meje;
- imajo partnerje in različne zveze s prebivalci na drugi strani meje;
- imajo poleg gospodarskih tudi kulturne potrebe in interese, ki so povezane s čezmejnimi povezovanjem;
- so ustrezno organizirani na lokalni in regionalni ravni (imajo na razpolago organizacije in ustanove, prek katerih se lahko uresničujejo različne (nikakor ne vse!) oblike čezmejnega sodelovanja).

Poleg naštetih lastnosti pripadnikov manjšin je za učinkovito opravljanje različnih čezmejnih funkcij potrebno še izpolnjevanje različnih pogojev, ki izhajajo iz funkcionalnega prostora manjšin ter nenazadnje tudi z ravni političnih odnosov na relaciji manjšina - država, manjšina - država matičnega naroda, in političnih odnosov. Pri tem je funkcionalni prostor manjšin tisti, v katerem manjšina živi (območje aktualne, ne zgolj tradicionalne oziroma avtohtone poselitve), ter prostor, v katerem se znaten delež pripadnikov manjšin izobražuje, dela, oskrbuje, preživlja prosti čas in živi družabno življenje. Ker so manjšine pogosto naseljene na robnih in perifernih območjih, opravljajo naštete funkcije v pomembnejših središčih. Funkcionalni prostor je nujno širši in bolje infrastrukturno opremljen od območja avtohtone poselitve. Zaradi tega se kaže čezmejna aktivnost pripadnikov manjšin kot zelo kompleksen pojav, pri katerem sodelujejo različni dejavniki. Manjšine so, če hočejo izkazovati svoje prednosti, močno vpete v družbeni in prostorski kontekst.

Iz navedenega je razviden sorazmerno pomemben vpliv, ki ga lahko imajo pripadniki manjšin. Zaradi tehničnih možnosti komunikacij v informacijski družbi se povečuje njihov domet: tudi pri prostorski razpršenosti pripadnikov posameznih skupnosti je torej od njenih članov mogoče pričakovati opravljanje različnih povezovalnih vlog.

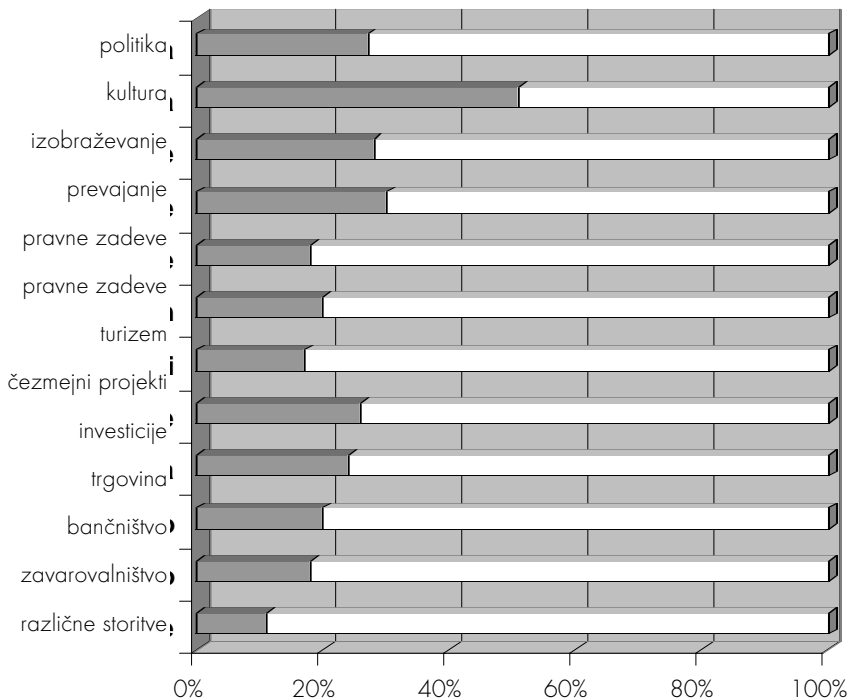
Tabela 1. Dejavniki pospeševanja čezmejnega sodelovanja pri narodnih manjšinah:

PROSTORSKI značilnosti območja	DRUŽBENI značilnosti manjšine	POLITIČNI pravni položaj, politika, odnosi
• stopnja urbaniziranosti	• gospodarska struktura območja poselitve manjšine	• organiziranost manjšine (kulturna, politična, verska)
• centralnost in perifernost	• demografske značilnosti manjšine	• obstoj uradnih institucij manjšine
• odprtost meje (število mejnih prehodov, režim na meji)	• število pripadnikov manjšine	• pravne norme manjšinskega varstva na lokalni, regionalni in državni ravni
• infrastruktura obmejnega območja	• socialna in izobrazbena struktura manjšine	• odnosi med večino in manjšino
• število in gostota poselitve območja	• modernost / tradicionalnost manjšine	• odnosi med manjšino in "matico"
• ozemeljski stik manjšine z državo "matico"	• delež manjšinskega prebivalstva v državi in regiji	• odnosi med večino in "matico"
• državne ali mednarodne vzpodbude obmejnemu območju (programi strukturne pomoči)	• socialna kohezija manjšinskega prebivalstva	• prisotnost načrtnih ali celo nasilnih asimilacijskih teženj in agresivnih ideologij
• koncentriranost / razpršenost manjšinskega prebivalstva	• prostorska in socialna mobilnost manjšine	• raven političnih odnosov v državi in v bližnjih regijah

Kako učinkoviti so pripadniki različnih etničnih skupin v slovenskem prostoru? Neposrednih meritev in obsežnih študij za to sicer nimamo, vendar je mogoče na podlagi daljšega opazovanja procesov čezmejnega sodelovanja ter nekaterih krajših testnih študij in ocen vsaj okvirno opredeliti njihov pomen in vlogo v slovenskem prostoru. Zaradi primerjave ter navsezadnje tudi dejstva, da je njihovo delovanje pomembno vplivalo na slovenski prostor, smo v analizo vključili tudi pripadnike slovenskih manjšin v Italiji, Avstriji in na Madžarskem. Podobna ocena izmenjave na slovensko-hrvaški meji še ni bila narejena.

Grafikon 1:

Področja, na katerih se uveljavljajo pripadniki narodnih manjšin pri čezmejnem sodelovanju. Primer koroških Slovencev:

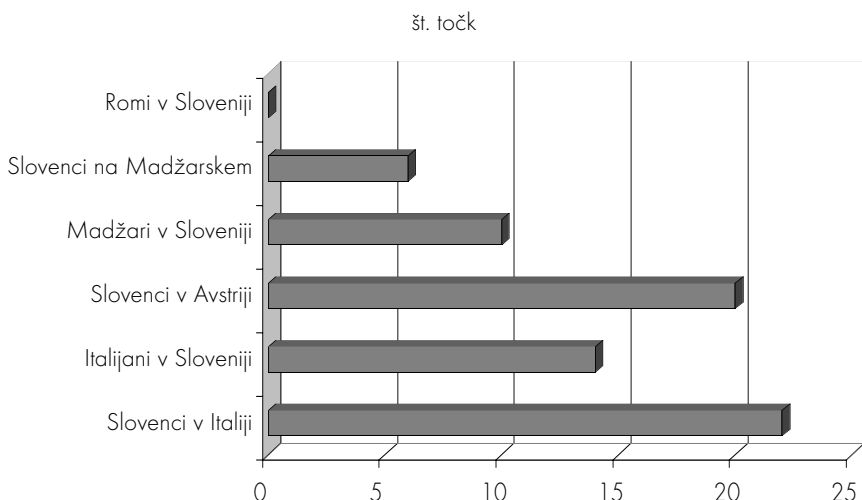
Vir: anketa, 2000, N = 78

Oba grafikona kažeta na pomembne učinke delovanja pripadnikov manjšin v obmejnem prostoru. Med manjšinami so velike razlike, ki so predvsem posledica različnih infrastrukturnih pogojev na funkcionalnih območjih manjšin. Tako je na območju zahodne Slovenije, ki je že od srede sedemdesetih let po zaslugi Osimskih sporazumov in temu sledečih ukrepov na lokalni ravni vzpostavila vrsto čezmejnih aktivnosti. Pogoji za to sta bili predvsem dobra organizacija in sorazmerna prebivalstvena, gospodarska in kulturna moč slovenske manjšine na Tržaškem in Goriškem. Podobno, le nekoliko manj učinkovita je bila slovenska manjšina v Avstriji. V obeh primerih gre za součinkovanje organizirane manjšine in sorazmerno ugodnih pogojev čezmejnega delovanja v odprtem, gosteje naseljenem, urbaniziranem okolju, in to kljub temu, da raven političnih odnosov na vseh treh prej omenjenih ravneh ni bila ravno zgledna. Po drugi strani pa je v slovenskem panonskem prostoru priložnosti za učinkovito sodelovanje očitno manj, saj se v podeželskem in perifernem prostoru s šibko demografsko strukturo in skromno in-

frastrukturno opremljenostjo na obeh straneh meje soočajo z vrsto drobnih praktičnih težav. Vendar je treba poudariti, da so manjšine tudi v tem prostoru v čezmejni komunikaciji čedalje bolj aktivne in tudi učinkovite. Manjšina deli usodo poselitvenega in funkcionalnega območja. Najskromnejše prostorske in družbene učinke smo zabeležili pri Romih, ne le zaradi tega, ker na drugi strani meje nimajo "sogovornika", temveč predvsem zaradi njihovih specifičnih socialnih okoliščin in ekonomskega položaja. Okolica jih namreč skoraj dosledno zaznava kot "problem".

Grafikon 2:

Učinkovitost pripadnikov narodnih manjšin pri čezmejnem sodelovanju. Izbrani primeri manjšin, ki vplivajo na slovenski prostor:

Vir: ocene, narejene v obdobju 2000-2003, J. Zupančič (lastna analiza)

Pripadniki manjšin so tako že od osemdesetih let pomembno sodelovali pri oblikovanju različnih oblik čezmejnega sodelovanja. Tedaj so bila v ospredju predvsem mešana podjetja z usmeritvijo v industrijo in mednarodno trgovino, ki so imela trojni učinek: ekonomsko so stabilizirala obmejni prostor, povečevala raven meddržavnega sodelovanja in ob tem tudi sama sebi krepila ekonomski položaj ter povečevala prepoznavnost – skrbela za lastno promocijo. V poznih osemdesetih in v začetku devetdesetih let je postalo najpomembnejše delovno področje predvsem trgovina. Postopoma so se uveljavile še druge oblike, kot so svetovanje, pravno posredovanje, izobraževanje, nato pa tudi bolj zahtevne operacije, kot so zavarovalništvo, bančništvo, posredovanje pri investicijah in po-

dobne aktivnosti. To je bilo obdobje intenzivnega vstopanja zlasti avstrijskih in italijanskih podjetij v slovenski prostor. Velika večina večjih podjetij je imela ob tem asistenco pripadnikov slovenskih manjšin v obeh državah, ter italijanske v Sloveniji. Mnogo skromnejša, a vendar prisotna je bila na tem področju tudi madžarska manjšina.

Manjšine, kot jih predstavljamo, so torej v meddržavnih komunikacijah dejansko odigrale zelo pomembno povezovalno vlogo. Vendar je zaradi povečane mobilnosti, ki zmanjšuje jezikovne in sporazumevalne meje med ljudmi iz različnih kulturnih okolij, čedalje večja možnost neposredne komunikacije. "Most" je zgrajen, "promet" je stekel in manjšine pričnejo izgubljati vlogo povezovalca. V Slovenijo so prišla italijanska, avstrijska in tudi nemška podjetja ob "asistenci" pripadnikov slovenskih manjšin in pogosto zaradi računice, da jim to precej olajšuje tudi prodor na gospodarski prostor nekdanje Jugoslavije. Širitev na jugoslovanski trg pa ne poteka več toliko ob pomoči pripadnikov slovenskih manjšin, temveč mnogo pogosteje s slovenskimi državljani, še posebej drugo generacijo imigrantov iz območij nekdanje skupne države, ki zaradi osebnih sorodstvenih in drugih stikov poznajo izvorna območja svojih staršev mnogo bolje kot ostali in imajo tudi ustrezne strokovne kvalifikacije. Pripadniki imigrantskih skupnosti imajo torej podobno vlogo kot pripadniki avtohtonih manjšin.

ZAKLJUČEK

V pogojih, ki so se spremenili zaradi procesov evropske integracije, globalizacije, informatizacije ter spremljajočih procesov, se močno povečuje mobilnost prebivalstva ter medsebojna komunikativnost in obveščenost. Pripadniki manjšin so pri vzpostavljanju in vzdrževanju vezi kljub svoji maloštevilčnosti pomembno prispevali k povečanju čezmejne komunikacije in sodelovanja na različnih področjih. Pri teh procesih sodelujejo tudi pripadniki imigrantskih skupin, zlasti druge generacije. Vloga manjšin, tako klasičnih (avtohtonih) kakor tudi "novih" (imigrantskih) je torej ekonomsko, kulturno, politično in prostorsko zaznavna. Obenem so s svojimi dejavnostmi tudi manjšine čedalje bolj na trgu dela združene Evrope. Zaradi spreminjanja vloge in moči držav je pričakovati zmanjševanje apriornega zaščitništva države nad manjšinami ter njegovega nadomeščanje s funkcionalnim. Na področju proučevanja narodnih manjšin, tako klasičnih kakor novih, bo treba torej v večji meri iskati nove tržne niše uveljavljanja pripadnikov manjšin, ne da bi zanemarili tudi formalne, zlasti pravne in politične vidike manjšinskih študij.

LITERATURA

- BUFON M. (1992): *Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- ENCIKLOPEDIJA SLOVENIJE 4 (1990): Geslo Istra. Ljubljana: MK.
- ENCIKLOPEDIJA SLOVENIJE 11 (1997): Geslo Slovenci. Ljubljana: MK.
- FERENC T. (1968): *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji 1941–1945*. Maribor: Založba Obzorja.
- GENORIO R. (1993): Geographical Dimensions of Slovene emigration around the World. *Geojournal*, 30. 3. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers, 225–230.
- GOSRA A. (1993): Nationalities of Slovenia: Changing Ethnic Structure in Central Europe. *Geojournal*, 30. 3., 215–224.
- KARNER S. (1997): Die Deutsche Volksgruppe in Slowenien 1918–1939. *Kaerntner Dokumentation, Band 14–15*. Klagenfurt, 139–165.
- KLEMENČIČ V.; GENORIO R.; STERGAR A. (1983): Vprašanja okrog interpretacije rezultatov jugoslovanskega popisa prebivalstva po narodnosti leta 1981. *Razprave in gradivo*, 16, 147–156.
- KLEMENČIČ V. (1986): Italijansko prebivalstvo na narodnostno mešanem ozemlju na Koprskem. *Geografski obzornik*, 33, 2–3. Ljubljana, 96–100.
- KLEMENČIČ V. (1990): Koprsko kot obmejno, narodnostno mešano in terciarizirano območje. *Primorje (zbornik)*. Portorož, Ljubljana, 99–105.
- KLEMENČIČ V. (1991): Spreminjanje nacionalne strukture prebivalstva Jugoslavije v novejšem razdobju. *Geografija v šoli 1*. Ljubljana, 7–22.
- KLEMENČIČ V.; ZUPANČIČ J. (1997): O današnjem položaju “nemške manjšine” v Sloveniji. *Kaernten Dokumentation, Band 14–15*. Klagenfurt, 165–183.
- KLEMENČIČ V. (1993): National minorities as an Element of the Demographic and Spatial Structure of Alpine - Adriatic - Panonian Region. *Geojournal*, 30. 3., 207–215.
- KOMAC M.; ZUPANČIČ J.; Winkler I. (1999): *Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: INV.
- Madžari in Slovenci: Sodelovanje in sožitje ob meji*. Ljubljana 1987.
- National Atlas of Slovenia* (2000). Ljubljana: Rokus.

- NEČAK D. (1994): Nekaj osnovnih podatkov o usodi nemške narodnostne skupnosti v Sloveniji. *Zgodovinski časopis*, 47, 3. Ljubljana, 439–451.
- Romi na Slovenskem (1991). *Razprave in gradivo*, 25. Ljubljana: INV.
- Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije (2003). Popisi 1921–2002. Ljubljana: SURS.
- SIENČNIK L. (1987): *Koroški plebiscit, 1920*. Maribor: Založba Obzorja.
- ZUPANČIČ J. (1991): Etničnoregionalni problemi madžarske manjšine v Prekmurju. *Geografija v šoli*, 1. Ljubljana.
- ZUPANČIČ J. (1998): Slovenci v zamejstvu. *Geografski atlas Slovenije*. Ljubljana: DZS, 174–177.
- ZUPANČIČ J. (1999): *Slovenci v Avstriji / Slovenes in Austria*. Ljubljana.
- ZUPANČIČ J. (2003): Minorities - how long will they have a bridge-function? *Region and Regionalism* 6/2. Lodz-Opole, 7–17.